

КӨРКӨМ КОТОРМО ЖАНА АНЫН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

Бул макалада кыргыз адабиятындагы алгачкы котормо жөнүндө баяндалат.

Негизги сөздөр: көркөм котормо, адабият, окурман, текстти түшүнүү, дүйнөлүк адабият.

LITERARY TRANSLATION AND SOME OF HIS ISSUES

This article is about the first translation in the Kyrgyz literature.

Key words: literary translation, literature, reader, text comprehension, and world literature.

Көркөм котормо – көркөм өнөр. Бул өнөргө колунан көөрү төгүлгөн чоң зергер керек. Эгер өнөр болбосо, өнөр катары өз вазыйпасын аткарбаса, улуттар башка улуттардын адабиятынан кабар албас эле, адабияттын бүтүндөй доору менен, анын эң күчтүү, эң алдыңкы өкүлдөрү менен, алардын артыкчылыгы менен таанышпас эле. (Э.Турсунов, 2000.3). Демек, элдерди бири-бири менен руханий жактан катыштырып, маданий байланышты чыңдоодо жана аларды жакындаштырууда көркөм котормо адабияттын мааниси зор. Анткени, эки элди башка жагдайларга караганда адабият оңой жана мыкты тааныштырат, ал эми мындай асыл милдетти жүзөгө ашырууга котормо да чоң көмөк көрсөтөт.

Көркөм котормо маселеси Кыргызстанда Октябрь революциясына чейин эле жанданганын ардактуу академигибиз Х.Карасаев баса белгилеп көрсөтөт: «1905-1914-жылдардын ичинде кыргыз жаштарынын чоң шаарларга (алматы, Уфа, Казан) барып, татар тилинде окуп, алардын кайсы бирлери тилмеч болуп келишти. Мына ошол кезде, аз да болсо орусчадан кыргызчага иш кагаздарын которо баштаганын байкайбыз. Анткени ошол кездеги кара кашкалар (квитанциялар) кыргыз тилинде болбогон болуу керек. Котормо маселеси көркөм адабияттан башталбастан, иш кагаздарынан башталган окшойт», - деп бир жыйынтыкка келет (Карасаев, 1948.38-44). Ал эми көркөм котормонун өнүгүшү революциядан кийинки мезгилге туура келет. Ушул учурдан баштап көптөгөн көркөм адабият кыргыз тилине которулуп, кыргыз адабиятынын казынасы дүйнө элдеринин көркөм дөөлөттөрү менен толуктала баштады. Бүгүнкү күндө да, шартка жараша, котормо иши аздыр – көптүр жүрүп жатат деп белгилеп кетет.

К. Джийдеева: «Көркөм котормо – улуттук адабиятты байытуудагы эң күчтүү каражат», - деп таамай белгилесе (Джийдеева, 1972.115), котормочулук кесип, байыркы кесиптин бир түрү деп келип, тил жана котормо боюнча чоң адис А.Д. Швейцер котормонун теориясы тил илиминин эң жаш тармагы катары өнүгүүнүн жолунда экендигин баса белгилейт (Швейцер, 1973.3).

Кеп болуп жаткан макалада биз экзотикалык сөздөрдүн котормолордо берүү маселесине токтолмокчубуз. Анткени, бул сөздөрдү которууда талаш – тартыштарды жаратуучу маселелер арбын. Экзотикалык сөздөрдүн басымдуу көпчүлүгү бир тилден экинчи же үчүнчү бир тилге келүүсү, өтүүсү дал ушул көркөм котормо адабияттарга мүнөздүү. Которулуп жаткан чыгарма кайсы элге таандык болсо, ошол улуттун турмуш тиричилигиндеги, үрп- адаттарындагы ж.б. маданий өзгөчөлүктөрүн туюндурган сөздөрүн учуратпай кое албайбыз. Мындай сөздөргө аяр мамиле жасап, чебер, туура таржымалдоо котормочунун жана котормо теориясынын эң маанилүү милдеттеринин бири болуп саналат.

Кайсы гана калктын адабиятын албайлы, аны экинчи бир тилге которууда улуттук колоритти туюндурган сөздөр семантикалык жактан эч өзгөртүүсүз берилүүгө тийиш. Эгер мындай сөздөр башка тилге өткөндө өзүнүн улуттук касиетинен ажырап калышы – бул сүрөттөлүп жаткан элдин маданияты үчүн чоң утулуш. Ушул жерден атайын белгилеп, токтой кетүүчү нерсе орустун белгилүү адабиятчысы, чебер котормочу К.И. Чуковскийдин Англиянын адабиятчы – котормочусу Бернард Пэйрсты кандайча катуу жана адилет сынга алганына атайын токтоло кетүүнүү эп көрдүк. Бернард Пэйрс Иван Крыловдун тамсилдерин которууда орустун улуттук колоритке эгедер сөздөрүн көз жаздымда калтырып, ашкере британдаштырып жиберген. Айталы, нукура орустун ысымдары – Джоун, Браун, Вилл, Джейм, Нэд болуп калса, ал эми рубли – фунт, стерлинг, пенса болуп берилген да оригиналга да, котормого да чоң залал келтирген. Чебер сүрөткер К.И.Чуковский өз мекенинин чыныгы атуулу катары мындай кемчиликтерге күйүп – бышып, сэр Б.Пэйрстин бул күнөөсү кечирилбей турганын, азыркы көркөм котормонун теориясы менен практикасы көркөм чыгармалардагы улуттук колоритке ээ сөздөргө обу жок эркин мамиле жасоого жол бербөө керектигин баса белгилеп (Чуковский, 1976.131-133). Ушуга эле үндөш пикирди өзбек окумуштуусу С.Адылова да айтат. Ал өзбек тилиндеги айрым экзотикалык сөздөр (реалия – бул термин экзотикалык лексика менен кээ бир адабияттарда параллель колдонулуп келет. Бирок, кээде этнографиялык лексика менен да параллель колдонулуп жаткандыгын айрым адабияттардан кезиктиребиз. Алсак, казак окумуштуусу А.С.Ермагамбетова М.Ауэзовдун чыгармасындагы улуттук реалияларга лингвистикалык иликтөө жүргүзгөн (Ермагамбетова,1971. 52-55)) орус тилине которулганда, өздөрүнүн экзотикалык касиетинен ажырап, орус тилиндеги эквивалент аркылуу орунсуз берилгендигин, конкреттүү материалдардын негизинде далилдеп, бу болсо котормочу С. Бородинанын мындай сөздөрдүн табиятын терең түшүнбөстүгүн, котормого салкын мамиле жасагандыгынын далили деп көрсөтөт (Адылова,1977.5-29).

Экзотизм, этнографизмдердин котормолордо берүүдөгү жогорудагыдай өксүк-мүчүлүштөр котормо проблемасына да өз таасирин тийгизбей койгон жок, тактап айтканда, ал котормо теориясына бир катар концепциялардын иштелип чыгышына түрткү болду. Биз алардын айрымдарына токтоло кетели. Изилдөөчү Х.Я. Молтаев кыргыздын экзотикалык касиетке ээ сөздөрүн Ч.Айтматовдун “Жамийла” повестинин негизинде кыргыз тилинен орус тилине, андан англис тилине кандай жолдор менен которулгандыгын иликтөөгө алып, төмөндөгүдөй жыйынтыкка келет:

1. кыргыздын экзотикалык сөздөрү адекваттуу түшүнүккө ээ эмес;
2. транслитерациялык жол менен которулгандыгы;
3. маанилик жактан теңдөө жолу менен которулган;
4. сырткы өң – түспөлүнө, формасына жараша жакындатып которууну жетекчиликке алгандыгын айтат (Молтаев,1970.186-190).

Экзотикалык сөздөрдү которууда окумуштуулар С.Валахов менен С.Флорин төмөнкүдөй эки маселени көрсөтүшөт:

- 1) отсутствия в ПЯ (переводящий язык) соответствия эквивалента, аналога;
- 2) необходимость наряду с предметным значениям (семантикой) реалии, передают и колорит ее национальную и историческую окраску (Влахов, Флорин,1986.174).

Ал эми Ригалык илимпоз Мария Шуман өзүнүн макаласында которулбаган сөздөр улуттук колоритти көрсөтүүчү касиетке ээ болсо, анда аларды которууга мүмкүн эмес. Анткени көп жылдык практика көрсөткөндөй, европалык тилдерде номенклатуралык (титулдар) жана кээ бир турмуш тиричилик реалиялары которулбайт деген пикирди айтат (Шуман,1964.124-134). Окумуштуу Иржы Левый: “Другой аспект переводческой проблематики в области национального и исторического колорита – это вопрос, о том, как сохранить не только смысл тех или иных элементов произведения, но и самую их колоритность. Современная теория перевода настойчиво подчеркивает необходимость сохранения национальной и исторической специфики оригинала” – деп баса белгилейт (Левый,1994.127). Бул авторлордон сырткары козголуп жаткан маселеге байланыштуу

изилдөөлөрдү А.В. Федоровдун (1958. 140), Ф.Х.Фатхулиндин (1973.270-277), Л.Микулинанын (1979. 79-100) эмгектеринен да көрө алабыз. Дегеле, советтик көркөм котормонун теориясында жана лингвистикада экзотикалык сөздөргө тиешелүү проблема, негизинен, бир топ жогорку деңгээлде изилдөөгө алынган, ал боюнча бирдиктүү жобо – эрежелер иштелип чыккан десекжаңылышпайбыз. Кыргызча которулган көркөм чыгармаларда да экзотикалык сөздөрдү берүүдө ал жобо – эрежелер жетекчиликке алынгандыгын көрөбүз. Мисалы,

1) Барон Фиргов говорил с ним о завтрашнем,предполагаем первом заседании Государственного совета (Л.Н. Толстой).

2) Барон Фиргов мамлекеттик кеңештин эртең боло турган биринчи мажлиси жөнүндө аны менен сүйлөшүп жатты (Л.Н.Толстой. которгон: С.Бектурсунов).

1) Настасья Ивановна, что от меня родиться? – спросила она шута, который в своей куцавейке шел навстречу ей (Л.Н.Толстой).

2) Куцавейкасын кийип, алды жагынан каршы кележаткан маскарапоздон Наташа: - Настасья Ивановна, мен эмне төрөйм? – деп сурады (Л.Н.Толстой. Которгон: Ш.Келгенбаев).

Мисалдарда көрүнүп тургандай, экзотикалык сөздөр өзгөртүүсүз түп нускадагыдай берилген. Бирок, ар бир тилдин фонетикалык жана грамматикалык бөтөнчөлүгүнө ылайык, экзотикалык лексиканын сүйлөмдөгү орун тартиби, мүчөлөр улангандагы турпаты жагынан түп нускадагыга дал келбейкалары бул мыйзам ченемдүүкөрүнүш.

Орусча – кыргызча котормолордо экзотизмдердин дээрлик көпчүлүгү өзүлөрүнүн нукуралыгын сактап кала алган. Муну кыргыз котормочуларынын котормо жаатында жетишкен ийгиликтери катары карасак болот.

Түркмөн окумуштуусу О.Назаров: “Биздин өлкөдө улуттук маданиятты жана тилди байытуудагы эң маанилүү жол – бул көркөм котормо”, - деп адилеттүүайткандай, дүйнө элдеринин көптөгөн чыгармаларынын кыргызчага которулушу эне тилибиздин байышына өз үлүшүн кошуп жатса, кыргыз элинин көркөм адабий мурастары да дүйнө элдерине котормо аркылуу жетүүдө.

Адабияттар:

1. Адылова С. Проблемы перевода реалий. – Ташкент,1977.
2. Влахов С.,Флорин С. Непереводимое в переводе.- М.:Высшая школа,1986.
3. Джийдеева К. Поэтический перевод и взаимообогащения литератур. – Фрунзе:Кыргызстан,1972.
4. Ермагамбетова А.С. Лингвостилистический анализ национальных слов-реалий (по роману – эпосе М.О.Ауэзова “Путь Абая” Вестник Каз.ССР.- Алматы,1971.
5. Иржы Левый. Искусство перевода. – М.,1994
6. Карасаев Х. Кыргыз тилинде котормо адабияттын башталышы жана өөрчүшү. Мугалимдерге жардам. Фрунзе,1948. - №4
7. Микулина Л. Национально- культурная спейфика и перевод. Мастерство перевода.- М.,1979. – Вып.46
8. Молтаев Х.Я. Проблема передач слов – реалий и фразеологизмов в трилингвизме по повести “Жамиля” Ч.Айтматова. _Фрунзе,1970.-Вып.46
9. Турсунов Э. Чоң өнөргө – чоң зергер. – тегеран,2000.
10. Чуковский К.Н. Высокое искусство. – М.,1976.
11. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. – М.,1973